

Бородулькіна Т.О. Психосемантичний аналіз ставлення до служіння у майбутніх психологів / Т. О. Бородулькіна // Психолінгвістика: зб.наук.праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич О.М., 2013. – Вип.12. – С.29-42.

УДК 37.015.3 + 159.9.072

ПСИХОСЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ СТАВЛЕННЯ ДО СЛУЖІННЯ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Тетяна Бородулькіна

(Запоріжжя)

У статті наводяться основні результати психосемантичного аналізу емоційних та смислових характеристик ставлення до служіння у майбутніх психологів.

Ключові слова: ставлення до служіння, психосемантичний аналіз, асоціативний експеримент, семантичний простір.

В статье рассматриваются основные результаты психосемантического анализа эмоциональных и смысловых характеристик отношения к служению у будущих психологов.

Ключевые слова: отношение к служению, психосемантический анализ, ассоциативный эксперимент, семантическое пространство.

There have been observed the main results of psychosemantic analysis of emotional and semantic characteristics of the attitude to the serving of future psychologists.

Keywords: the attitude to serving, psychosemantic analysis, association experiment, a semantic space.

Психосемантический анализ отношения к служению у будущих психологов, Бородулькина Татьяна Александровна.

Psychosemantic analysis of the attitude to the serving of future psychologists, Borodulkina Tatyana Aleksandrovna.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. У соціономічних професіях, серед яких вагоме місце посідає професія психолога, важливим надбанням фахівця, на нашу думку, є не тільки конкретні знання, вміння та навички, але й система цінностей, мотиви професійної діяльності, особливості ставлення до світу та людей, рівень духовного розвитку.

Ми цілком згодні з О.Р.Фонарьовим у тому, що «вираженням духовності людини в матеріальному світі є модус служіння, який може бути описаний такими параметрами, як свобода, відповідальність, моральність, любов, творчість. Така матеріалізація духовності людини і є служінням. А любов, творчість тощо є формою вираження цього модусу» [15, с.197]. Ми вважаємо, що справжні психологи, основною професійною метою яких є надання психологічної допомоги людям, не мають права бути бездуховними особистостями, спрямованими переважно на задоволення власних матеріальних потреб або самоствердження. Важко уявити собі людину, яка б у скрутну хвилину свого життя мріяла звернутися за допомогою до цілком егоїстичного фахівця, для якого найголовнішим у житті є прагнення до наживи та влади. На нашу думку, психолог, провідним модусом якого є служіння, буде більш ефективним, здійснюючи свій професійний обов'язок, як в практичній, так і в науковій діяльності. Проте перехід до модусу служіння, як зазначає О.Р.Фонарьов, можливий тільки завдяки поглибленню рефлексії, зміні ставлення до іншої людини [15, с.204]; важливим також, на нашу думку, є наявність у людини певного розуміння служіння як внутрішньої потреби. Виходячи з того, що служіння є фаховою цінністю для професії психолога, ми бачимо необхідність у дослідженні емоційного та смислового ставлення майбутніх психологів до служіння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В результаті огляду тематики захищених в Україні та Росії дисертацій на здобуття наукового ступеню кандидата та доктора наук виявлено, що служіння не часто стає предметом уваги науковців: лексема «служіння» вперше зустрічається в темах українських та російських дисертацій, представлених на сайтах НБУ імені В.І.Вернадського [5] та РГБ [17], які були захищені з 2001 року (слово «служіння» є у назвах шістнадцяти дисертаційних досліджень, одна з яких – українська, інші – російські); в анотаціях до авторефератів ще шістнадцяти українських дисертацій згадується про служіння. Огляд українських та російських досліджень у період з 2001 по 2012 рр. свідчить, що до проблеми служіння звертаються переважно філософи, історики, філологи, менше – соціологи, педагоги, психологи та ін. (табл.1). Поодинокі розвідки присвячені не стільки служінню взагалі, скільки окремим його аспектам. Наш аналіз показує, що спільним в поглядах на служіння в філософії, історії, релігієзнавстві, соціології, філології є акцентування на соціальному служінні; служіння переважно розглядається в таких семантичних зонах: *яке?* (релігійне, суспільне, ін.); *чому?/кому?* (державі, Батьківщині, істині); *чиє?* (церкви, влади).

У багатьох випадках слово «служіння» лише згадується у певному контексті. Служіння часто розглядають в якомусь одному з його значень, переважно позитивно, як певну цінність, щось корисне: *служіння абсолютній правді, красі, справедливості й любові* (Н.І.Опанасенко); *високе громадянське служіння співвітчизникам* (А.Г.Тимошенко); *сєнс життя в служінні народу* (Л.П.Дудюк); *служіння суспільству як вищий моральний обов'язок; служіння загальному добробуту народу* (О.М.Науменко); *доброчинна діяльність як невід'ємний елемент соціального служіння* (О.П.Ворон); *лицарське служіння Україні; героїчне і самовіддане служіння* (І.Г.Завірюхіна) [5] тощо.

В роботах деяких науковців служіння представлено в різних своїх значеннях. Так, Ю.А.Разінов розглядає два образи служіння істині – «зберігання» (рос. «хранение») і «копання» (рос. «копание»), які

інтерпретуються ним в якості різних екзистенційних модусів ставлення до істини. Автор зосереджує свою увагу на науковому та релігійному служінні; переважним вектором релігійного служіння вважає охорону, а наукового і філософського – безупинний пошук і небезпечно запитання [11].

Таблиця 1

Огляд українських та російських досліджень з проблем служіння
у період з 2001 по 2012 рр.

Аспект служіння		Галузь науки	Автори	
Соціальне служіння	Соціальне служіння як історичний феномен	Історія	О.М.Субаєва [17]	
	Релігійне служіння	Соціальне служіння релігійних організацій, Церкви; служіння в монастирях; релігійне, християнське, пастирське, літургійне, місіонерське; богослужіння	Філософія	В.Б.Устиненко [17], Н.Б.Ажнакіна [17], Т.О.Костильова [17], О.М.Моїсеєва [17], І.Г.Соломаха [5], Ю.А.Разінов [11]
		Історія	Н.Д.Патюліна [17], О.В.Штепа [17], В.О.Орловський [17], В.В.Реутов [17], С.Г.Зубанова [17], Н.О.Дойнікова [17], Ю.О.Стецик [5], Н.Ю. Белікова [5], Ю.В.Лаптева [6]	
		Релігієзнавство	О.П.Ворон [5], Ю.Ю.Корнійчук [5]	
		Соціологія	О.І.Антонова [17]	
		Філологія	Г.К.Красильщик [5]	
	Суспільне, державне служіння	Державне, громадянське, громадське, політичне, військове, суспільне служіння; служіння інтересам народу, суспільства, батьківщині, державі; служіння влади людям	Філософія	М.І.Бобак [5], А.О.Яблонських [17], В.В.Калмиков [17], О.В.Поладько [17], М.М.Курочко [17], О.М.Науменко [5]
			Історія	А.Г.Тимошенко [5]
			Релігієзнавство	Я.І.Білас [5]
			Філологія	Г.К.Красильщик [5], Л.П.Дудюк [5], І.Г.Завірюхіна [5]
			Державне управління	Д.А.Терещенко [5]
			Соціологія	Є.І.Васильєва [3]
			Фізичне виховання та спорт	О.О.Ярмошук [5]
	Служіння певним загальнолюдським цінностям	Служіння як загальнолюдська цінність	Філософія	В.А.Вершина [4], В.М.Харін [17]
Служіння як складова виховного ідеалу		Педагогіка	Н.І.Опанасенко [5]	
Служіння розсудку, правді		Філософія	О.Ю.Павлова [5], І.Г.Соломаха [5]	
Служіння істині		Філософія	Ю.А.Разінов [11]	
Психологія служіння	Мотивація служіння	Психологія	Н.В.Провотарова [10], С.М.Чолій [16]	
		Соціологія	Є.І.Васильєва [3]	

	Модус служіння, образ служіння	Філософія	В.М.Копа [5], Ю.А.Разінов [11]
		Психологія	О.Р.Фонарьов [15], В.В.Рижов [12], Н.М.Телепова [12; 14]
	Конструкт служіння	Психологія	Т.О.Бородулькіна [2]
Інше	Період, термін служіння	Технічні науки	І.В.Корінько [5]

В наукових текстах служіння представлене не тільки в окремих своїх значеннях, але й в протилежних. Так, Ю.В.Лаптева, здійснюючи аналіз проблеми служіння в міркуваннях дворянських мислителів II пол. XVIII століття, представляє служіння у полярних значеннях: з одного боку, *служіння – це головний борг дворянина; можливість направити сили у корисну справу, що є щастям для людини; служіння «загальному добру» (рос. «общему благу»): порядку, спокою, добробуту; а з іншого: служіння власному честолюбству* [6].

Полярні аспекти служіння наводить і В.А.Вершина, аналізуючи соціально-антропологічну концепцію російського філософа С.Л.Франка, в якій служіння є верховним принципом у житті людини і функціонуванні суспільства. Автор звертає увагу на два підходи С.Л.Франка до служіння: 1) служіння самої людини Богу як абсолютному благу, добру, що дозволяє дієво осмислювати життя людини; 2) служіння як першооснова і верховний керівний принцип громадянського життя, завдяки якому можлива побудова суспільного життя людей на розумних основах. Як зазначає В.А.Вершина, Франк розглядає принцип служіння у взаємозв'язку двох аспектів (людського і соціального): в емпіричному житті це служіння людини своїм природним бажанням і потребам (рушійною метою людини є особистий егоїзм, служіння самочинній волі, при яких служіння суспільству перетворюється на механічний обмін послугами, взаємодію заради задоволення людських потреб), і служіння суспільству як вищій і останній інстанції буття. В.А.Вершина звертає увагу на те, що справжнім, на думку Франка, є початок служіння в своїй трансцендентності [4].

В психології служіння розглядається в іншій площині: звертається увага на чинники та мотивацію служіння; на ставлення до служіння; служіння розглядається як система ставлень людини до світу, ознака самоактуалізації та прояв духовності людини. Звернемося до концепцій А.Маслоу та О.Р. Фонарьова, в яких значна увага приділяється саме служінню.

Так, А.Маслоу вважає служіння (на противагу егоцентричним тенденціям) однією з особливостей самоактуалізованих людей. Служіння для А.Маслоу – це життєва місія, а не просто улюблена справа; це може бути справа, якою людина відчуває себе зобов'язаною займатися. Люди з такою особливістю як правило не стурбовані проблемами особистого, егоїстичного характеру, вони здебільшого думають про благо інших людей – усього людства, своїх співгромадян або ж про благо близьких і дорогих їм людей [7].

Служіння в працях О.Р.Фонарьова представлено як один з трьох виділених ним модусів життєдіяльності людини, які розглядаються автором і як етапи становлення особистості професіонала. Під модусом життєдіяльності О.Р.Фонарьов розуміє цілісну характеристику взаємодії людини зі світом, яка представлена великою кількістю пов'язаних одне з одним ставлень, що визначають, яким чином будується все буття людини. Під впливом модусу життєдіяльності знаходиться формування смислової сфери особистості, цінностей, потреб тощо [15, с. 179-180]. Розглянемо коротко ці модуси. О.Р.Фонарьов виділяє їх три: модус володіння, модус соціальних досягнень, модус служіння. При модусі володіння, на думку автора, інша людина є тільки об'єктом, засобом для досягнення власних цілей, що унеможлиблює справжній професіоналізм. Модусу володіння відповідає виконавський рівень здійснення діяльності. При модусі соціальних досягнень основним ставленням до життя є суперництво, що обумовлює підвищену тривожність, невпевненість у собі і часто заважає успішному становленню особистості професіонала. Цьому модусу відповідає рівень планування діяльності. Сутнісній природі людини, як вважає автор,

відповідає саме модус служіння, при якому основним життєвим ставленням є любов до інших, що дозволяє людині виходити за межі власних актуальних можливостей. Модус служіння відповідає третьому рівню здійснення діяльності – рівню проектування, на якому складається системне уявлення про діяльність; з'являється радість творчості; робота з обов'язку перетворюється на потребу; робота збігається з хобі. Головним є суб'єкт-суб'єктне спілкування [15]. Н.М.Телепова, базуючись на концепції О.Р.Фонарьова, визначає модус служіння як творчу спрямованість особистості на просоціальному, гуманістичному й есхатологічному рівнях [14].

Також в психології і соціології звертається увага науковців на мотивацію служіння. Так, С.М.Чолій, досліджуючи структуру та спрямованість мотивації участі молоді в діяльності громадських організацій, визначає служіння як одну з форм вираження соціальної спрямованості мотивації. Мотивація служіння суспільству визначена автором як один з трьох типів мотивації участі молоді в діяльності громадських організацій поряд із мотивацією влади та соціального престижу, мотивацією особистісної цінності та зростання. Мотивація служіння суспільству містить, за результатами дослідження С.М.Чолій, такі складові: мотив соціальної корисності, орієнтацію на створення, орієнтацію на працю, мотиваційний стиль алоцентричного домінування, цінності доброти та універсалізму, а також схильність погоджуватись як особистісну рису [16]. Н.В. Провотарова до мотивації служіння відносить орієнтацію на професійну компетентність, служіння й інтеграцію [10].

О.І.Васильєва в своєму прикладному соціологічному дослідженні зводить мотивацію служіння до мотивації служби державних цивільних службовців у державних структурах. Автор розглядає мотивацію служіння як особливий вид мотивації, що лежить в основі соціальної діяльності і полягає в безкорисливому наданні допомоги громадянам в інтересах держави. На її думку, мотивація служіння це – теоретичний конструкт, який пов'язує між

собою соціально-рольові очікування, що диктуються інститутом державної служби, і поведінки конкретного державного службовця [3].

Серед розглянутих нами досліджень з проблем служіння не вистачає фундаментальних праць з ґрунтовним лінгвістичним аналізом лексеми «служіння» та психосемантичним аналізом емоційного та смислового ставлення суспільства взагалі та окремих соціальних та професійних груп до служіння. На нашу думку, такий аналіз допоможе уточнити предмет, зміст та полюс мотивації служіння певного індивіда чи групи людей.

В одній з попередніх публікацій [2] ми вже зверталися до проблеми ставлення до служіння студентів спеціальності «Психологія», студентів спеціальності «Соціальна робота» та працюючих психологів. Ми дійшли до висновків, що у майбутніх психологів та соціальних працівників переважає негативне, конфліктне ставлення до служіння; тоді як психологи-фахівці мають менш негативне ставлення до служіння. Ми звернули увагу на те, що під час проведення дослідження багато учасників просили пояснити, що мається на увазі під «служінням», ставили уточнюючі запитання щодо нього, зазначали, що зміст слова «служіння» для них є незрозумілим. Саме тому ми вирішили включити до нашого подальшого дослідження не тільки виявлення особливостей емоційного ставлення до служіння студентів-психологів, але й виявлення особливостей смислового ставлення до нього, яке передбачає аналіз семантичного простору слова «служіння» у майбутніх психологів. Отже, специфіка нашого дослідження полягає у здійсненні психосемантичного аналізу емоційних та смислових характеристик ставлень студентів-психологів до служіння.

Мета статті. Представити основні результати психосемантичного аналізу ставлення до служіння у студентів-психологів.

Виклад основного матеріалу. Психосемантичний аналіз ставлення студентів-психологів до служіння (емпіричну вибірку на першому етапі склали 155 студентів, на другому – 244 студента 1-5 курсів спеціальності «Психологія»; всього в емпіричному дослідженні взяли участь 313 учасників)

є невеличкою частиною комплексного дослідження особливостей та динаміки образу професії у студентів, яке проводилось на базі Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ), Запорізького національного технічного університету, Запорізької філії Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» впродовж 2006-2010 років. Під час проведення емпіричного дослідження акцент на вивченні особливостей ставлення студентів до служіння не робився, тому дослідження вважаємо побічним та завуальованим, що дало нам можливість проаналізувати саме неусвідомлені емоційні та смислові ставлення студентів до служіння.

Емоційне ставлення студентів до служіння досліджено за допомогою модифікованого нами Кольорового тесту ставлень (КТС) О.М.Еткінда. Процедура проведення методики передбачає індивідуальну форму роботи з кожним досліджуваним (на всіх етапах використовується стимульний матеріал восьмикольорового тесту Люшера). На першому етапі учаснику дослідження пропонується здійснити вибір з розкладених перед ним таблиць найбільш приємного для нього кольору, далі досліджуваному пропонується обрати найбільш приємний колір серед тих, що залишилися, до тих пір, поки всі кольори не будуть відібрані [13, с.7]. На другому етапі досліджуваному зачитують завчасно підготовлені стимульні слова, і пропонують вказати, з яким з восьми кольорів це слово асоціюється. На третьому етапі – після завершення асоціативної процедури – досліджуваний здійснює повторний вибір кольорів (завдання те ж саме, як і на першому етапі).

Модифікована нами інтерпретація результатів КТС О.М.Еткінда дозволяє виявити такі типи емоційного ставлення до стимульних слів: *позитивне стійке* (за двома кольоровими виборами слово-стимул відноситься до зони позитивного ставлення (1-3 позиції в колірному ряді)); *позитивне нестійке, або нейтрально-позитивне* (за одним кольоровим вибором слово відноситься до зони позитивного ставлення (1-3 позиції), за іншим – до зони нейтрального (4-5 позиції)); *нейтральне* (байдуже) (за двома

кольоровими виборами слово-стимул відноситься до зони нейтрального ставлення (4-5 позиції)); *негативне нестійке, або нейтрально-негативне* (за одним кольоровим вибором слово відноситься до зони негативного ставлення (6-8 позиції), за іншим – до зони нейтрального ставлення (4-5 позиції)); *негативне стійке* (за двома кольоровими виборами слово-стимул відноситься до зони негативного ставлення (6-8 позиції)); *суперечливе* (за одним кольоровим вибором слово відноситься до зони позитивного ставлення (1-3 позиції), за іншим – до зони негативного ставлення (6-8 позиції)) [1, с.74-75].

За результатами тесту з'ясовано, що більше половини студентів-психологів (54,83%) ставляться до служіння негативно або суперечливо (табл.2).

Таблиця 2

Емоційне ставлення студентів спеціальності «Психологія» до служіння
(за результатами модифікованого тесту О.М.Еткінда)

Тип емоційного ставлення до служіння	Частота	%
Позитивне (стійке)	30	19,35
Позитивне (нестійке)	21	13,55
Нейтральне	19	12,26
Негативне (нестійке)	30	19,35
Негативне	47	30,32
Суперечливе	8	5,16

Можливо, отриманий результат обумовлений фоносемантичними характеристиками слова «служіння» (рос. «служение»). Для перевірки цього припущення, за допомогою програми Ваал-міні нами здійснено фоносемантичну оцінку слова «служіння» (рос. «служение») та слів «служити» (рос. «служить») і «служитель» (табл.3). Для оцінки фоносемантичних особливостей слова на російській мові в програмі використовується 24 шкали, представлених парами антонімічних прикметників російської мови: *хороший - плохой, красивый - отталкивающий, радостный - печальный, светлый - темный, легкий - тяжелый, безопасный - страшный, добрый - злой, простой - сложный,*

гладкий - шероховатый, округлый - угловатый, большой - маленький, грубый - нежный, мужественный - женственный, сильный - слабый, холодный - горячий, величественный - низменный, громкий - тихий, могучий - хилый, веселый - грустный, яркий - тусклый, подвижный - медлительный, быстрый - медленный, активный - пассивный. Для української мови в програмі використовується 7 шкал, представлених антонімічними прикметниками: *великий - маленький, приємний - неприємний, швидкий - повільний, холодний - теплий, сильний - слабкий, темний - світлий, твердий - м'який.*

Таблиця 3

Результати фоносемантичного аналізу слів за алгоритмами О.П.Журавльова (для російських слів) та В.В.Левицького (для українських слів)

Слово	Мова	Фоносемантична оцінка слова
Служіння	укр.	відсутні виражені фоносемантичні характеристики
Служение	рос.	
Служити	укр.	справляє враження чогось <i>великого, сильного, темного, твердого</i>
Служить	рос.	справляє враження чогось <i>злого</i>
Служитель	укр.	відсутні виражені фоносемантичні характеристики
Служитель	рос.	

Отримані результати фоносемантичного аналізу слова «служіння»/ «служение», як нам здається, більше відповідають нейтральному ставленню до служіння, чим негативному, однак, можливо, для частини студентів вплив фоносемантичних особливостей слова «служіння» / «служение» став визначальним під час кольорового асоціювання. Безсумнівним є те, що на емоційне ставлення студентів до служіння впливає ще щось. На нашу думку, цей вплив здебільшого обумовлений психосемантичними особливостями розуміння студентами служіння. Тому ми вважаємо за необхідне дослідити за допомогою модифікованого нами КТС О.М.Еткінда та спрямованого асоціативного експерименту особливості смислового ставлення студентів-психологів до служіння.

За результатами КТС О.М.Еткінда, сформовано смислові групи слова «служіння» (до смислової групи слова «служіння» відносили слова, які досліджуваний позначив тим самим кольором) і визначено місце служіння в системі професійних смислів студентів-психологів. На основі аналізу смислових груп слова «служіння» встановлено коефіцієнти смислового зв'язку слова «служіння» з всіма іншими словами стимульного набору: *університет, група, психологія, друзі, професія, минуле, сьогодні, майбутнє, гроші, професійна діяльність, професія «психолог», професіонал, я сам, суспільство, викладачі, робота, успіх, кар'єра, невдача, психологи, улюблене заняття, допомога, життя, людина, професійне майбутнє, бажання, захоплення, сім'я, люди*. Коефіцієнт ступеню смислового зв'язку слів ми визначали за однією з формул, яка використовується при обробці даних асоціативного експерименту:

$$M_{wo}(W_i) = (n_i - 1) / N$$

де $M_{wo}(W_i)$ – міра входження ключового слова в семантичне поле слова служіння; n_i - загальна кількість реакцій, які збіглися; N – кількість досліджуваних [8, с. 63-64].

Виявлено, що смисловий зв'язок слова «служіння» з всіма іншими пропонованими словами дуже низький (максимальне значення отриманих коефіцієнтів: 0,180; при максимально можливому 0,99). Для студентів-психологів найбільш близькими за смислом до слова «служіння», у порівнянні з іншими пропонованими словами-стимулами, є слова: «суспільство» ($M_{wo}=0,180$), «робота», «люди» ($M_{wo}=0,160$), минуле ($M_{wo}=0,140$). Найбільш віддаленими виявлено слова: «проблема» ($M_{wo}=0,027$), «я сам» ($M_{wo}=0,058$), «психологія» та «невдача» ($M_{wo}=0,064$). Отже, студенти несвідомо ототожнюють служіння з роботою, яка полягає у служінні людям та суспільству, та протиставляють йому самих себе і психологію. Майже відсутні смислові зв'язки слова «служіння» з групою слів стимульного набору, пов'язаних з майбутньою професією (*професія, професія психолога, професійна діяльність, професіонал, психологи* тощо),

що свідчить про незначне місце служіння в структурі професійних смислів образу професії майбутніх психологів.

Отримані за допомогою КТС О.М.Еткінда смислові зв'язки слова «служіння» з іншими словами стимульного набору звичайно не є його реальним психосемантичним простором, тому що всі інші слова нами були підібрані заздалегідь, їхня кількість та тематика обмежені.

Реальний семантичний простір слова «служіння» у студентів-психологів отримано за допомогою *спрямованого асоціативного експерименту на множинні контрольовані асоціації*. Контрольованість у нашому випадку полягає у тому, що учасникам дослідження пропонувалося надати не будь-яку відповідь, яка спадає на думку, як, наприклад, у вільному асоціативному експерименті, а навести синоніми та метафори. Обираючи напрями асоціювання, ми припускали, що завдяки аналізу синонімів-асоціацій ми виявимо найбільш стійкі стереотипні реакції на слово «служіння», а аналіз метафор-асоціацій дозволить зробити висновки про рефлексивність розуміння слова «служіння» студентами-психологами.

В спрямованому асоціативному експерименті взяло участь 244 студента-психолога, проте не всі з них виконали пропоноване завдання: 63 учасника не підібрали до стимульного слова «служіння» синоніми, 77 – метафори. У результаті спрямованого асоціативного експерименту всього отримано 208 синонімів та 180 метафор. Не зважаючи на те, що бланк зі стимульними словами був надрукований українською мовою, синоніми (26,37%) та метафори (30,35%) частиною студентів було написано російською. При подальшій побудові семантичного поля для слова «служіння» мова асоціацій не враховувалася (наприклад, укр. «віра» та рос. «вера» розглянуто як один варіант асоціації).

В результаті аналізу синонімів до слова «служіння» отримано 138 стереотипних реакцій (частотність більше 2; 28 варіантів відповідей): *допомога* (30), *робота* (13), *віра*, *поклоніння* (11), *рабство* (8), *відданість* (7), *підкорення* (6), *праця* (5), *вірність* (4), *залежність*, *покликання*, *церква*,

виконання (3), армія, безкорислива допомога, бажання, місія, обов'язок, обслуговування, підпорядкування, підтримка, прагнення, преклоніння, призначення, самопожертва, священник, супровід, соціальна активність (2); одиничних реакцій отримано 70.

В результаті аналізу метафор до слова «служіння» отримано 81 стереотипну реакцію (21 варіант відповідей): віра (11), рабство (9), допомога (8), робота (6), поклоніння (5), відданість, церква (4), армія, віддача, кайдани, монах, підкорення, праця (3), Богу, місія, покликання, покора, раб, рука, сенс життя, сонце (2); одиничних реакцій отримано 99.

Упродовж подальшого аналізу ми визначили, враховуючи найбільш частотні реакції, ядро асоціативного поля слова «служіння» для двох напрямків нашого експерименту (табл. 4). Коефіцієнт (К) міри входження слова до семантичного поля слова-стимула визначено за формулою Клода Нобла: $K = \frac{n-1}{N}$, де n – загальна кількість реакцій, які збіглися, а N - загальна кількість всіх реакцій [9, с. 177].

Таблиця 4

Ядро асоціативного поля слова «служіння»

Синоніми	К	Метафори	К
Допомога	0,139	Віра	0,055
Робота	0,057	Рабство	0,044
Віра, поклоніння	0,048	Допомога	0,038
Відданість, рабство	0,033	Робота	0,027
Підкорення	0,024	Поклоніння	0,022
Праця	0,019	Відданість, церква	0,016
Вірність	0,014	Армія, віддача, кайдани, монах, підкорення, праця	0,011

Отримані результати показали, що ядро асоціативного поля слова «служіння» майже не змінюється в залежності від напрямку асоціативного

експерименту. Ми пояснюємо це, з одного боку, можливим нерозумінням учасниками нашого дослідження специфіки синонімів та метафор (так, серед підібраних студентами реакцій-синонімів ми зустрічали реакції метафоричного змісту і навпаки), помітили, що підбір метафор викликав більше труднощів у студентів, ніж підбір синонімів; з іншого боку, це можна пояснити низьким рівнем рефлексивності служіння студентами-психологами, неосмисленістю та незрозумілістю для багатьох з них значення цього слова.

У результаті якісного аналізу всіх асоціацій (синонімів та метафор), в тому числі одиничних, зі словом «служіння» можна стверджувати, що служіння для студентів-психологів пов'язане з допомогою та підтримкою (*допомога, допомога людині, надання допомоги, безкорислива допомога, підтримка, супровід, допомога у будь-яку хвилину, опіка, ін.*); релігією (*віра, церква, священик, монах, Богу, Богоугодне діяння, Господнє, ікона, культ, літургія, молитва, монастир, релігія, святе, Церковна служба, місіонерство, ритуальне внесення плащаниці на Великдень, хресний шлях, ін.*); роботою та боргом (*робота, праця, виконання, виконувати щось, діяльність в руслі чогось, дуже відповідальна робота, працювати на когось, робота без грошей, робота на благо, робота на користь, борг, борг Батьківщині, зусилля, функціональна операція, ін.*); самопожертвою та відданістю (*відданість, віддача, жертва заради високої мети, віддання всього себе іншим, жертвопринесення, життя для когось, життя заради людей, самопожертва, самопожертва власних інтересів, творити заради іншого, себевіддавання, віддання себе, віддача себе комусь / чомусь, здатність до самопожертви, повна віддача, принесення себе в жертву чомусь, присвячення себе чомусь, самовіддача, ін.*); покликанням та місією (*місія, покликання, сенс життя, місце на Землі, пошук шляху, поклик, покликання людини, призначення, вклад в людство, життя заради виконання місії, покращення світу, шлях до мети, образ життя, ін.*). Студенти-психологи, з одного боку, характеризують служіння позитивно (*сонце, благо, доброта,*

*радість, світло, тепло в середині, щира повага, любов, порив вгору та ін.). А з іншого боку, воно є для них чимось принизливим (приниження, прогинання, прогнутися під світ, підлабузництво, собачка на задніх лапах, ін.), пов'язаним з рабством та підкоренням (рабство, кайдани, раб, залежність, підкорення, неволя, ін.), оцінюється негативно (негатив, слабкість, фанатизм, це низько, жорсткість, розбиття лоба, хворий тощо). Частина асоціацій, як нам здається, відображує певні професійні стереотипи, цінності та смисли професії психолога (*альтруїзм, гра в трансактному аналізі, дотримання етичних принципів, сенс професії, етичний кодекс, це наша мета, соціальна активність, організація контексту для іншої людини, толерантність, вислуховування, розмова, сприяння полегшенню, ін.*). Окремо ми звернули увагу на деякі одиничні реакції, які, на нашу думку, відображують рефлексивний досвід студентів, спроби осмислити та зрозуміти служіння, знайти чи відтворити його власний смисл: *«це міст, під яким обриви з будь-якої сторони»; «рух вперед»*. Отже, розуміння студентами-психологами служіння можна вважати неоднозначним та суперечливим, частково професійно обумовленим, в більшості випадків поверхневим та малоосмисленим. З ключових характеристик служіння, виділених А.Маслоу (*місія*) та О.Р.Фонарьовим (*свобода, відповідальність, моральність, любов, творчість*) в семантичному просторі слова «служіння» студентів-психологів представлені тільки *любов і місія*.*

За допомогою зіставлення типу емоційного ставлення до служіння та асоціативних реакцій 91 студента-психолога ми намагалися з'ясувати, чи відрізняються семантичні простори слова «служіння» у студентів з різними типами емоційного ставлення до нього. Якісний аналіз показав, що студенти з позитивним ставленням до служіння частіше пов'язують його з допомогою (9) та роботою, працею (4), а студенти з негативним ставленням частіше пов'язують його з рабством (9). Отже, наше припущення щодо обумовленості емоційного ставлення до служіння семантичними особливостями його розуміння студентами підтвердилося.

Результати проведеного теоретичного та емпіричного дослідження дозволяють зробити наступні **висновки**:

1. Служіння не часто стає предметом уваги науковців. Нечисленні розвідки з проблем служіння присвячені не стільки служінню взагалі, скільки окремим його аспектам. Спільним в поглядах на служіння в філософії, історії, релігієзнавстві, соціології, філології є акцентування на соціальному (суспільному та релігійному) служінні. У багатьох випадках слово «служіння» лише згадується у певному контексті. Служіння часто розглядають в якомусь одному з його значень, переважно позитивно, як певну цінність, щось корисне. В роботах деяких науковців служіння представлено в різних своїх аспектах, часто полярних. В психології звертається увага на чинники та мотивацію служіння; на ставлення до служіння; воно розглядається як система ставлень людини до світу, ознака самоактуалізації та прояв духовності людини.

2. В ході емпіричного дослідження виявлено, що емоційне ставлення до служіння у студентів-психологів є переважно негативним та суперечливим, що, по-перше, можна пояснити відсутністю виражених фоносемантичних характеристик слів «служіння» та «служение», а, по-друге, відмінностями семантичних просторів слова «служіння» у студентів з різними типами емоційного ставлення до нього: студенти з позитивним ставленням до служіння частіше пов'язують його з допомогою та роботою, а студенти з негативним ставленням до служіння частіше пов'язують його з рабством.

3. Студенти-психологи несвідомо ототожнюють служіння з роботою, яка полягає у служінні людям та суспільству, та протиставляють йому самих себе і психологію. Майже відсутні смислові зв'язки слова «служіння» з групою слів стимульного набору, пов'язаних з майбутньою професією, що свідчить про незначне місце служіння в структурі образу професії майбутніх психологів.

4. Спрямований асоціативний експеримент дозволив виявити, що служіння для студентів-психологів пов'язане з допомогою та підтримкою,

релігією, роботою та боргом, самопожертвою та відданістю, покликанням та місією. Студенти-психологи, з одного боку, оцінюють служіння позитивно, з іншого – негативно, воно є для них чимось принизливим, пов'язаним з рабством та підкоренням. Частина асоціацій до слова «служіння» відображує певні професійні стереотипи, цінності та смисли професії психолога. Розуміння студентами-психологами служіння є неоднозначним та суперечливим, частково професійно обумовленим, у більшості випадків поверхневим та малоосмисленим. З ключових характеристик служіння, виділених А.Маслоу та О.Р.Фонарьовим, в семантичному просторі слова «служіння» студентів-психологів представлені тільки *любов* і *місія*.

Представлене в статті дослідження вважаємо пошуковим і вбачаємо **перспективи подальших розвідок** у наступних напрямках: 1) лінгвістичному: створення частотних та асоціативних словників для лексеми «служіння» на матеріалі художньої, наукової, публіцистичної, езотеричної та релігійної літератури; 2) психолінгвістичному: емпіричне дослідження асоціативного простору слова «служіння» у представників різних професійних груп; 3) психологічному: дослідження особливостей мотивації служіння та ставлення до служіння у людей з різними соціально-демографічними характеристиками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бородулькіна Т.О. Динаміка образу професії у майбутніх практичних психологів: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Бородулькіна Тетяна Олександрівна. – Київ, 2011. – 247 с.

2. Бородулькіна Т. О. Конструкти допомоги та служіння в структурі образу професії майбутніх психологів та соціальних працівників / Т. О. Бородулькіна // Духовність українства XXI століття: Матеріали конференції. VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (18 квітня 2008 р.). – Кіровоград: Вид-во КІРОЛ «Україна», 2008. – 368 с. – С. 45-51.

3. Васильева Е.И. Диагностика и развитие мотивации труда государственных гражданских служащих: опыт социологического анализа /

Е.И. Васильева // Вестник ВЭГУ. Философия. Социология. Политология. – 2010. – № 4 (48). – С. 114-119.

4. Вершина В.А. Антропологічний аспект філософської системи С.Л.Франка: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: спец. 09.00.05 «Історія філософії» / В.А.Вершина. – 2007. – 18 с.

5. Електронна бібліотека авторефератів дисертацій НБУ України імені В.І.Вернадського: слова з назви або тексту анотації: служіння [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/eb/ard.html>.

6. Лаптева Ю.В. Проблема служения в рассуждениях дворянских мыслителей второй половины XVIII века / Ю.В.Лаптева // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2012. – № 4 (18): в 2-х ч. Ч. II. – С. 119-123 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gramota.net/materials/3/2012/4-2/31.html

7. Маслоу А. Мотивация и личность / Маслоу А. – СПб.: Питер, 2008. – 352 с.

8. Маленов А.А., Маленова А.Ю. Психологический практикум «Мышление и речь»: Учебно-методическое пособие. - Омск: Изд-во ОмГУ, 2005. - 108 с.

9. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии / В.Д. Балин, В.К. Гайда, В.К. Гербачевский и др.; под общей ред. А.А. Крылова, С.А. Маничева. – [2-е изд.]. – СПб.: Питер, 2003. – 560 с.

10. Провоторова Н.В. Соціально-психологічні особливості формування мотивації до соціономічної професійної діяльності / Н.В.Провоторова // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія. Випуск 41. – Харків: ХНПУ, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKhnpu_psychol/2011_41/19.html.

11. Разинов Ю.А. Образы служения истине: хранители и копатели / Ю.А.Разинов // Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия

«Философия. Филология». – 2011. – № 1(9). – С.3-17 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.phil63.ru/obrazy-sluzheniya-istine-khraniteli-i-kopateli>.

12. Рыжов В.В. Механизм деструктивных изменений личности под воздействием аддиктивных факторов и формирование психологической устойчивости личности к аддикции / В.В. Рыжов, Н.Н. Телепова // Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал). – 2012. – №3(11) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sisp.nkras.ru/e-ru/issues/2012/no3.html>.

13. Собчик Л.Н. МЦВ – метод цветowych выборов. Модифицированный восьмицветовой тест Люшера. Практическое руководство / Собчик Л.Н. – СПб.: Речь, 2001. – 112 с.

14. Телепова Н.Н. Психолого-педагогическая концепция формирования психологической устойчивости к аддиктивным факторам: автореф. дис. на соискание научн. степени докт. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / Телепова Н.Н. – Нижний Новгород, 2012. – 46 с.

15. Фонарёв А.Р. Психологические особенности личностного становления профессионала / А.Р.Фонарёв. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2005. – 560 с.

16. Чолій С.М. Мотивація участі молоді в діяльності громадських організацій: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.11 «Політична психологія» / С.М.Чолій. – 2011. – 21 с.

17. Электронная библиотека диссертаций Российской государственной библиотеки [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://diss.rsl.ru>.

Бородулькіна Тетяна Олександрівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Запорізького національного технічного університету.